

O PREVODU I PREVOĐENJU, UOPŠTE

Pre nekoliko dana, dok sam boravila u Beogradu, prevodila sam roman spisateljke Keti Aker naslovljen *Don Kihot*, ali usred noći, preksinoć, počela sam da vičem, pošto nisam mogla dalje, u sredini noći: „Ne mogu dalje, ne mooogu!!!“ Izgledalo mi je potpuno neizvodljivo da prevedem paragraf koji sam pokušavala da dovršim.

Očigledno sam se susrela s veoma teškim autorom i teškim tekstom za prevod – ne znam da li ste već imali prilike da čitate tekstove Keti Aker? Ona često namerno menja rod i lik u svom pismu, sprda se s književnim žanrom, znači, sve u svemu, mogućnosti da se korektno prevede njen rad veoma su male! Ona piše u suštini neku vrstu duge pesme koju čitamo kao fikciju ili prozu, tako da je prevodilac koji je prevodi uvek na gubitku, kao što je bio na gubitku s Džojsem, sa Djunom Barns ili ostalim „proznim piscima“ koji, u stvari, pišu poeziju koja zvuči kao proza; čini mi se da je Gertruda Stajn najbolji model za ovu vrstu književnosti koju pišu neke od najboljih književnica...

Počela sam da se bavim književnim prevođenjem, prevodeći s engleskog na srpskohrvatski i obratno, pomalo sam prevodila i sa španskog i italijanskog na srpski, ali ove prevode sa romanskih jezika ne bih danas dovodila u fokus našeg razmatranja. Dok sam studirala angloameričku književnost i jezik na univerzitetu u Beogradu – prevođenje mi se činilo kao neka laka aktivnost, možda upravo zato jer su naši blagonakloni profesori birali lakši materijal za prevođenje, tekstove autora koji nisu uranjali u problematiku takozvanog loma ili lomljenja jezika. Izbor teksta je veoma važan pri prevođenju, količina *prevodljivosti* jednog jezika na drugi je nezaobilazan faktor kog sam u to vreme nedovoljno bila svesna. I to šta sam počela da prevodim? P-O-E-Z-I-J-U. Možete li da zamislite, početnica je krenula da prevodi najteži kraljevski žanr književnosti, te sam dospela do Ezre Paunda, Alena Ginzberga, Antonija Sisnerosa i Oktavija Pasa. Ponosila sam se veoma svojim prevodima jer u to vreme nisam još postavljala previše pitanja. Kad danas bacim pogled na te stare prevode, pocrvenim i postidim se, pokušavajući da ih zaboravim jer prva stvar koju čovek nauči pri prevođenju jeste da izbor reči u prevodu nije toliko važan. Osim toga što je često veoma važan, što se nekako podrazumeva. Ova rečenica, reći ćete, zvuči kontradiktorno, ali i ne zvuči: postoji nešto važnije od izbora reči, važniji je izbor kulturnog konteksta i referenci u okviru nekog jezika, onog sa koga prevodimo kao i na onaj na koji prevodimo. Svesni smo činjenice da pri prevođenju ne prevodimo samo reči već čitave kulture kojima te reči pripadaju. Otuda „čitljivost“ kulture koju prevodimo u našu kulturu treba da je savršena.

Loš prevod može da uništi izvorno čitanje originala, kao u slučaju Majkla Hamburgera koji je prevodio Rilkea: vidimo da su sve Rilkeove reči tu, to su Rilkeove pesme, ali u stvari, one nikako da nas uvedu u imaginarni svet Rilkeove poezije. U njegovom prevodu izgubi-

la se muzika Rilkeovog nemačkog jezika; čitala sam uporedo te dve prevedene knjige, jednu prevedenu na srpski i drugu, isti nemački original, prevedenu na engleski. Bila sam srećna da u rukama držim srpski prevod Branimira Živojinovića jer da sam knjigu čitala samo na engleskom, niti bih je do kraja pročitala niti bih ikada više otvorila Rilkea. Ipak, ovde izranja jedno ili čak nekoliko zanimljivih pitanja: prvo od njih je a) da li je poezija uopšte prevodljiva na strani jezik? Umesto da proklamujem besmislice protiv dragog kolege Majkla Hamburgera, poštenije će biti da se zamislim možemo li nešto što mnogi smatraju čujnom, muzičkom umetnošću, kakva je poezija, da uopšte prevodimo u partituru nekog drugog jezika? Naravno, pogledajte izvedbe klasičnih kompozitora poput Betovena koje se preosmisle u muzičkom žanru poput džez, moguće je prevoditi i najteži muzički žanr, poeziju, u neku drugu vrstu muzike – ali je to teško!

Prvo što bi prevodilac ovde trebalo da se zapita jeste kolika je *količina prevodljivosti* originala i koje stilske tehnike bi trebalo upotrebiti da bi se postigao kvalitetan umetnički prevod. Kao što već rekoh, izbor prevoda „reč po reč“ ovde ne bi smeo da se uzme u obzir. U mom prevodilačkom slučaju, uvek bih glasala za upotrebu svakodnevnog, „narodskog govora“ kako u prevodu poezije tako i proze (ovde pre svega mislim na svoje prevode Čarlsa Bukovskog, Lin Tilman, Ketii Aker i Voltera Ebiša, kao i drugih autora koji pišu na engleskom jeziku). Svaki od tih prevoda nosio je poseban prevodilački pečat, metod, stil prevodjenja, čak i roman Stivena Kinga *Keri* koji sam prevela za novac, ali nisam potpisala prevod jer nisam želela da se obrukam pred samom sobom prevodeći jedno tako komercijalno delo. Međutim, uvek sam volela izazove i oduvek sam prevodila autore koji bace rukavicu u lice prevodiocu. Njihove knjige su po običaju teške za prevodjenje ili zbog lingvističkih začkoljica kojima obiluju, ili zbog njihovog stila ili kompozicije i u slučaju prevodjenja sličnih dela povodila sam se za onom starom i izandalom poštapalicom: „Prevodi su kao žene – kad su verni ružni su, a kad su neverni, onda su lepi.“ Moji prevodi su se odvojili od originala – bili su lepi!

Prevodeći prozu Čarlsa Bukovskog morala sam da se služim zatvorskim rečnikom pri prevodjenju, uličnim vokabularom, tako da kad su njegove *Priče o običnom ludilu* konačno izašle iz štampe, bila sam spremna da primim prevodilačku nagradu, međutim moje starije, konzervativnije kolege su se na mene nešto naljutile. Ne samo da im se nije dopao moj prevod već su i tvrdile da nisam dobro razumela Bukovskog. A zašto? Kad god bi Bukovski u tekstu napisao nešto kao „maco“ ili „pile moje“ ja bih njegove reči prevela adekvatnim slengom svog maternjeg jezika. Moja tehnička lingvistička bravura je donekle naišla na razumevanje i podršku urednika „Prosvete“ koji su bili oduševljeni uspehom knjige, te su mi 2001. poverili još teži zadatak: da po ličnom nahođenju sačinim i uredim prvi englesko-srpski rečnik slenga koji je štampan u Srbiji. Evo, nekako sad uspevam da delimično razmaglim osećanje koje nas sprečava da prevodimo „reč po reč“: takvi prevodi su jednostavno dosadni jer ne prate prirodnu muziku i zvuk u nekom jeziku, a ono što je najgora rabota u tom procesu jeste da nas ovakvi bukvalni prevodi ne dovode bliže originalu već nas udaljuju, kako od genijalnog autora tako i od potencijalnog genija njegovog dela.

Pa ipak, lingvista bi se zapitao: da li je odista moguće prevesti umetničko delo da prevod bude toliko blizu originalu da u jednom trenutku prestanemo potpuno da brinemo o

prevodu tj. kopiji i njegovoj novoj vrednosti stvorenoj naspram pouzdane ozvaničene vrednosti originala? Možemo li se u prevodu potpuno držati originala u pogledu izbora svih reči u novoprevedenom delu? I kako uopšte premošćujemo semantičke jazove da bi bili potpuno verni originalu a pri tome i dalje ostajali zanimljivi, neobični i inovativni u novonastalom prevodu?

Nakon četrdesetak godina prevodilačkog iskustva sigurna sam da je tačnost u prevodjenju upravo kriterijum koji vodi uspešnom prevodu; pa ipak govorimo o pravoj Umetnosti prevodjenja kada kombinujemo semantičku tačnost s maštovitim pristupom jeziku u koji prevodimo original. Ovi retki hibridi su retki u našoj praksi, ali su dostižni (nezaboravan je bio S. Vinaver), a da parafraziramo Džordža Stejnera, teoretičara i prevodilačkog genija – retki su ali pre svega mogući verni i brilijantni prevodi, međutim prevodilac čini ogroman napor da ih ostvari (u Vavilonskoj kuli). Verovala sam Stejneru te sam tokom svoje prve godine postdiplomskih studija u Sjedinjenim Državama otpočela projekat prevodjenja srpske poezije na engleski kao i savremene američke na maternji mi, srpski. U to vreme sam radila u Pesničkom projektu pri Crkvi Svetog Marka u Njujorku, tako da sam lako dolazila do zanimljive odista avangardne savremene američke poezije; konačno je moj rad ugledao svetlost dana, osvanula je antologija *Novi glasovi* koju je štampao KOV u Vršcu 1997. Antologija je u lokalnoj štampi i kod čitalaštva bila lepo prihvaćena, ali ja sama nekako nisam bila zadovoljna sopstvenim prevodima. Iako sam priredila i prevela sve pesnike ipak sam na kraju morala da priznam da Klark Kulidž i Arman Šverner i dalje bolje *zvuče* na američkom nego u mom prevodu i ovde je ključna reč zvuk i da sam sve ono što sam dobila u rečniku, u bogaćenju sinonimima, istovremeno izgubila u muzici jezika, u zvuku. Muzika određenog jezika je veoma važan i odista neprevodiv element u poeziji, element koji je teže savladati od bilo kog kulturnog referenta koji je idiosinkratski za neki narod, a i referente je teško savladati. U *Tabletima* Armana Švernera, značajnog pesnika „loma jezika“ i prevodioca, često osluškujemo autorovu imaginarnu personu koja dešifruje sumersku azbuku istovremeno uzvikujući „neprevodivo“! Uskličnik dolazi od Švernera koji je lično posedovao ogromno prevodilačko iskustvo, a pošto je belgijskog porekla, prevodio je sa francuskog na američki.

Kao što već ranije rekoh, prisutne su mnoge nemogućnosti koje nam se ukažu dok prevodimo umetničko književno delo, pogotovo u žanru poezije, a istakla bih da se date nemogućnosti ukazuju na raznim nivoima i slojevima rada, da spomenem samo najeklatantnije primere:

* Kad odgonetnemo pravo značenje nečijeg dela, obično nam isklizne i pobegne muzika originalnog dela;

* Ako pogodimo pravi muzički tonalitet i prenesemo zvuk jezika sa kog prevodimo na jezik na koji prevodimo često završimo s osećanjem da smo se suviše odaljili od teritorije originalnog dela.

U stvari, moj „Američki pesnički projekat“ nije ni pola bio loš kao moj „Jugoslovenski pesnički projekat“ koji sam otpočela sa Čarlsom Simićem, rođenim u istoj postojbini, Srbiji, ali neke dve decenije pre mene.

Prevodila sam „jugoslovenske pesnike“ dok je još postojala ta zemlja kao formacija, s određenom svešću da će se u ovom projektu problemi i poteškoće neprestano uvećavati kako budem odmicala u prevodu. Pesnici koje sam odabrala pisali su ćirilničnim alfabetom, a alfabet takođe poseduje različite slojeve značenja, on je „soba po sebi“ u prevodenju.

Sam oblik ćirilčnih slova – bilo da je pismo rusko, srpsko ili grčko, uvek doprinosi značenju književnosti pisane tim pismom; oblik slova nas vraća starijem kanonskom stilu, da se poslužimo rečima Uspenskog, određenom vizantijskom stilu koji je – neprevodiv! Skoro da sam digla ruke od ideje da prevodim ove pesnike, kao što sam nekada davno digla ruke od prevodenja sopstvene poezije sa srpskog jezika na engleski.

Rekla sam jednom prilikom Josifu Brodskom da pišem poeziju i na engleskom i na srpskom na šta je s nevericom uzviknuo: „Stvarno? Ma šta kažete!“ Verovatno je moja izjava zvučala donekle lažno i pompezno ili nije verovao u rezultat, ali je nešto docnije, čula sam, i sâm počeo da piše na engleskom. Ipak nisam se dugo usuđivala da prevodim srpsku poeziju na engleski, zahvaljujući pomenutom saznanju da su semantičke razlike između anglosaksonskih i slovenskih jezika brojne, često nepremostive, ali me je na kraju ohrabrio stav Čarlsa Simića. On me je podržao da s maternjeg prevodim poeziju na engleski. Nešto se prelomilo u trenutku kad sam postala samopouzdanija, poverovala u vrednost sopstvene poezije i manje nezadovoljna rezultatima svojih prevodilačkih radionica. U tom trenutku prevela sam pesmu Vaska Pope „Vučja zemlja“.